

ORKESTR JAMOALARIDA ZARBLI CHOLG‘U SOZLARINING O‘RNI

**JDPU Sirtqi bo‘lim, Pedagogika-psixologiya va musiqa
yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi**

Egamkulov Oybek Altmishevich

oybektama@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada cholg‘u musiqa olamida eng asosiy o‘rin tutgan orkestr jamoalarida estrada va damli zarbli cholg‘u sozlarining imkoniyatlari, ularning turlari va ko‘rinishi, bir-biridan o‘z tuzilishi va ohangdorligi bilan qay darajada ajralib turishi haqidagi ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: Orkestr jamoa, urma va zarbli cholg‘u, ansambl, nota yozuvi, perkussiya asboblari, notani varaqdan o‘qish, tarelka, marimba, estrada.

Bundan o‘n ming yillar oldin, bir kishi ikki qo‘liga tosh olib ularni bir-biriga ura boshlaydi. Shunday qilib, birinchi zarbli asbob paydo bo‘ladi. Hali musiqa bera olmagan, ammo ritmni (usul) bera olishi mumkin bo‘lgan bu ibtidoiy qurilma bugungi kungacha ba‘zi xalqlarning kundalik hayotida saqlanib qolgan: masalan, Avstraliyaning tub aholisi orasida va hozirda ikkita oddiy tosh zarbli asbob rolini o‘ynaydi. Zarbli cholg‘u asboblari boshqalardan ancha eski ko‘rinishda. Deyarli barcha tadqiqotchilar dastlab zarbli cholg‘ulardan boshlanganiga, so‘ngra ohang paydo bo‘lganiga qo‘shiladilar. Ushbu cholg‘ular nomi tovushni chiqarish va ko‘rinishiga qarab nomlangan. (Masalan: teriga yoki metall plitalarga, yog‘och bloklarga va boshqalarga zarba berish). Birinchisi, ma‘lum balandlikka ega ya‘ni sozlash qobiliyatiga ega bo‘lgan zarbli cholg‘u asboblarni o‘z ichiga oladi. Bular Timpani, qo‘ng‘iroqlar, ksilofon, vibrafon, marimba va boshqalar. Ularning ohangni boshqa asboblarning ovozlari bilan teng huquqlidir. Shu bilan birga orkestr, ansambl va boshqa jamoaviy ijrolarda o‘zining alohida ohangiga ega. Misol uchun: baraban tovushi shunchalik tartibsiz chastotalarga egaki, biz uni biron bir pianino tovushi bilan bog‘lay olmaymiz, baraban qaysi notaga

oʻrnatilganligini aniqlay olmaymiz. Xuddi shu narsani daf, kastanet, nogʻora haqida ham aytishimiz mumkin. Ammo bu vositalar musiqa tizimida juda zarur. Baʼzilari ritm uchun, boshqalari esa turli effektlar uchun qoʻllaniladi. Bularning barchasi maʼlum bir balandlikka ega boʻlmagan ikkinchi guruh asboblardir. Timpani (litavra) va baraban cholgʻu asboblari bir-biriga juda oʻxshash, ammo turli guruhlarda sirasiga kiradi.

Baraban cholgʻusi zarbli cholgʻular ichida eng keng tarqalgan asboblardan biridir. Barabanning ikki turi – katta va kichik barabanlar uzoq vaqtdan beri simfonik va boshqa orkestrlarning bir qismi boʻlib kelgan. Kichik barabanning ovozi maʼlum bir balandlikka ega emas, shuning uchun ham faqat ritm koʻrsatilgan "yagona chiziqda"da yoziladi. Katta baraban kuchli eshitiladi. Uning ovozini momaqaldiroq yoki toʻp otishlariga oʻxshatishimiz mumkin. Masalan, baraban yordamida L. Betxoven oltinchi simfoniyasida momaqaldiroq ovozini qoʻshadi va D. Shostakovichning oʻn birinchi simfoniyasida bosh baraban toʻpning oʻqlarini tasvirlaydi. Ular barabanni yogʻoch tayoqlar bilan asarning mazmuniga qarab ijro qilinadi. Gohida drop orqali kuyni mayinlashtirishga baʼzida esa, kuy qismini taʼkidlashga, jonlantirishga xizmat qiladi. Ularni ikkita tayoq bilan ijro qilishadi. Simfonik yoki damli orkestrlarda odatda ikkita barabanni oʻz ichiga oladi – katta va kichik. Ammo jazz orkestri yoki estrada ansamblida ushbu ikkitadan tashqari baraban toʻplamini ham oʻz ichiga oladi. Bular ham barabanlar, ularning tanasi choʻzilgan silindrga oʻxshaydi. Ularning ovozi boshqacha. Baraban toʻplamiga bongilar ham kiradi yaʼni ikkita kichik baraban. Biri ikkinchisidan biroz kattaroq. Ular bir juft qilib bir-biri bilan bogʻlangan va koʻpincha qoʻllar bilan ijro qilinadi. Kongilar ham oʻrnatish mumkin, ularning tanasi pastga ekilgan va terisi faqat bir tomonga qoplangan boʻladi.

Timpani (litavra) ham simfonik orkestrning zaruriy ishtirokchisidir. Bu juda qadimiy musiqa asbobi hisoblanadi. Koʻpgina xalqlar uzoq vaqtdan beri teshiklari teri bilan qoplangan ichi boʻsh idishdan iborat asboblarni uchratishgan. Ulardan zamonaviy Timpani kelib chiqqan. Ularning roli shunchalik muhimki, baʼzi

dirijyorlar Timpanini xattoki o'zlari bilan gastrolga ham olib borishgan. Timpani tovush kuchining katta diapazoniga ega: momaqaldiroqqa taqlid qilishdan tortib, sokin, deyarli sezilmaydigan shitirlash yoki gumburlashgacha. Ular barabanga qaraganda ancha murakkab. Ular qozon shaklida metall korpusga ega. Korpus aniq qat'iy hisoblangan o'lchamlarga ega va bu sizga qat'iy balandlikka erishishga imkon beradi. Shuning uchun bastakor timpani uchun notalar yozishi mumkin. Tana har xil o'lchamda bo'ladi va shuning uchun har xil balandlikdagi tovushlarni chiqaradi. Agar orkestrda uchta timpani bo'lsa, demakki unda uchta nota bor. Ammo bu vositani bir nechta tovushlar bilan qayta tiklash mumkin.

Yana bir zarbli cholg'ulardan biri bu marimba hisoblanadi. Marimba ksilofonning bir turi biroq ko'rinishi va oktava jihatdan kengroq. Buning tuzilishi bir xil yog'och bloklar, ammo marimbada ular metall rezonator naychalari bilan jihozlangan. Bu Marimba tovushini yumshoqroq qiladi, ksilofon kabi bosilmaydi. Marimba Afrikadan keladi, u hozir ham mavjud. Ammo vatani bo'lmish afrikaliklarda Marimba metall rezonatorlarga ega emas. Yana bir qiziqarli zarbli asbob – Vibrafon qurilmasi. Nomidan ko'rinib turibdiki, u tebranish tovushini beradi. Uning tovush elementlari yog'ochdan emas, balki metalldan qilingan. Har bir metall plastinka ostida Marimba singari rezonator trubkasi mavjud. Naychalarning yuqori teshiklari teshiklarni ochish yoki yopish orqali aylanishi mumkin bo'lgan qopqoqlar bilan jihozlangan. Qopqoqlarning tez-tez harakatlanishi tovush tebranishiga ta'sir qiladi. Qopqoqlarning aylanish tezligi qanchalik katta bo'lsa, tebranish tezligi ham shunga yarasha bo'ladi. Endilikda vibrafonlarga elektr motorlar o'rnatilmoqda. Ksilofon va marimba bizga asrlar davomida kirib kelgan. Vibrafon cholg'usi esa juda yosh hisoblanadi. U Amerikada 20-asrning yigirmanchi yillarida yaratilgan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI

1. М.Андреев Основные вопросы начального обучения игре на ударных инструментах. М., 1972.
2. А.Баташев История джазовой музыкальной культуры М.М., 2000.

3. К.Бюхера Работа и ритм М., 1923.
4. Л.Ганиева Методология фортепианно-ансамблевой музыки Узбекистана. Т.: Нишон ношир, 2016.
5. Л.Ганиева Эстрадно-инструментальное исполнительство Учебник. Т.: Musiqa, 2019.
6. Э.Денисов Ударные инструменты в современном оркестре. М.:Советский композитор, 1982.
7. А.Панайотов Ударные инструменты в современных оркестрах. М.: Музыка, 1973.
8. А.Измайлов Ощущение времени для исполнителя на ударных инструментах. Т.: Музыка, 2019.
9. Egamqulov, O. (2020). Эстрадно-джазовые произведения и методы их изучения. Архив Научных Публикаций JSPI, 1(83). извлечено от https://science.i-edu.uz/index.php/archive_jspi/article/view/7233
10. Altmishbayevich, E. O., & Altmishevich, E. O. (2022). Problems of instrumental and vocal performers in developing the ability of reading notes from a sheet of paper. *Web of Scientist: International Scientific Research Journal*, 3(3), 940-945.
11. Egamkulov, O. (2022). Urma va zarbli cholgʻu asboblarining musiqa darslarida tutgan oʻrni.
12. Egamkulov, O. (2023). Maktab oʻquvchi-yoshlarda nota savodxonligini rivojlantirish va shakllantirishda faoliyat turlari. OʻZBEKISTON RESPUBLIKASI INNOVATSION AKADEMIYA MASʻULIYATI CHEKLANGAN JAMIYATI. <https://doi.org/https://doi.org/10.5281/zenodo.7648104>
13. Egamkulov, O. (2023). Boshlangʻich sinflarda oʻquvchilarda nota savodxonligini oshirishning asosiy texnologiyalari. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7647976>

14. Egamkulov, O. (2021). FORTEPIANODA ETYUD BILAN ISHLASH USULLARI . *Журнал иностранных языков и лингвистики*, 2(3). извлечено от <https://phys-tech.jdpu.uz/index.php/fl/article/view/917>
15. Эгамкулов, О. А. (2022). РИТМИЧЕСКИЕ ДЖАЗОВЫЕ ФОРМУЛЫ ИСПОЛНИТЕЛЬСТВА НА УДАРНОЙ УСТАНОВКЕ. *Academic research in educational sciences*, 3(3), 417-423.